

[B] **HET RAADSEL VERGROTEN.
NAGELATEN WERK VAN HARRY MULISCH**

Alle schrijvers zijn oeuvrebouwers, maar de mate waarin zij zich daarvan bewust zijn, varieert. Sommigen steken hun energie vooral in de afzonderlijke werken en constateren na een aantal jaar met enige verwondering dat er een literair bouwwerk is verrezen. Andere hebben van meet af aan de schepping van een oeuvre op het oog en beschouwen hun publicaties als bouwstenen daarvan.

Harry Mulisch (1927 – 2010) behoorde onmiskenbaar tot de tweede soort. Dit bleek uit het gemak waarmee hij sprak over romans en verhalen die hij decennia eerder had geschreven. Zij waren net zo aanwezig in zijn geest als werk van recenter datum.

Ook een van 1960 daterend geschrift, 'Zelfportret met tulband' (opgenomen in *Voer voor psychologen*, 1961), laat geen twijfel bestaan over het belang dat Mulisch aan het oeuvre hechtte: "Het oeuvre van een schrijver is, of behoort te zijn, een totaliteit, één groot organisme, waarin elk onderdeel met alle andere verbonden is door ontelbare draden, zenuwen, spieren, strengen en kanalen, waardoor onderling voeling gehouden wordt en geheimzinnige berichten heen en weer worden gezonden, stromingen, seinen, kodes... (...) Het oeuvre is het *nieuwe lichaam* van de schrijver, – een lichaam, dat hij zichzelf geschapen heeft, hechter, duurzamer dan hetwelk hij van zijn moeder heeft meegekregen." Deze zinnen zijn vaak aangehaald in beschouwingen over het werk van Harry Mulisch, bijvoorbeeld om de

samenhang binnen zijn literaire universum te onderstrepen.

Maar het citaat maakt ook duidelijk welk doel de schrijver met de creatie van zijn oeuvre nastreeft: het scheppen van een nieuw en duurzaam lichaam. Aldus overwint hij in de visie van Mulisch het verstrijken van de tijd. Is hij met zijn stoffelijk omhulsel overgeleverd aan het verval, met het “*nieuwe lichaam*” doet hij een gooi naar de eeuwigheid.

Tegen deze achtergrond krijgt onvoltooid werk de betekenis van een vooraansnog niet geslaagde poging tot uitbreiding of versterking van het ideële lichaam. Het lijkt daarom niet in de geest van Mulisch het openbaar te maken. Toch hebben zijn literaire executeurs-testamentair, Marita Mathijssen en Arnold Heumakers, *De tijd zelf* uitgebracht. Het betreft de tekst van een onvoltooid novelle, die eerder andere titels droeg, zoals *Het literaire offer*. Het verhaal omvat in zijn onafgeest staats drieëntwintig kleine bladzijden, handelend over de essayist Melchior Post, die van mening is dat het heden niet bestaat. Daaraan zijn in de afdeling ‘Toelichting en documenten’ beschouwingen toegevoegd van de twee zojuist genoemde tekstbezorgers, eerste bladzijden van de verschillende versies van de novelle en dagboekfragmenten uit de periode 1998 – 2003. Dit alles is doorspekt met foto’s, vooral van de notities die Mulisch maakte, veelal op papier van luxehotels, voor zijn novelle.

Hoe kan de uitgave van onvoltooid nagelaten werk worden gerechtvaardigd? Natuurlijk, wie gegrepen is door het werk van een auteur, is nieuwsgierig naar elke door hem geschreven zin, zeker als die uiterst karakteristiek is, zoals de tweede zin van *De tijd zelf*: “Mijn geduld met de werkelijkheid is groot, maar vanochtend heeft zij mij bedrogen op een manier die ik haar niet gauw zal vergeven.” Melchior Post, die het niet aan eigendunk ontbreekt, in conflict met de werkelijkheid – Mulisch ten voeten uit. Bovendien kan nagelaten werk een nieuw licht werpen op het al bekende, dit geheel in overeenstemming met Mulisch’ adagium: “Met ieder boek verandert de schrijver alles, wat hij geschreven heeft (...)”, uit *Voer voor psychologen*.

Nieuwsgierigheid spreekt vooral uit de bijdrage van Marita Mathijssen, die de ontstaansgeschiedenis van *De tijd zelf* probeert te achterhalen. Dit valt niet mee, gelet op de wisselende titels, uiteenlopende

Harry Mulisch.

versies en nagelaten aantekeningen. Veel blijft dan ook onduidelijk. Zo is op p. 148 een ‘Inventarisatie’ (van wat?) in het handschrift van Mulisch gereproduceerd. Daarin komt een duistere regel voor: “Genealogie C vd W + Genealogie Aanslag” resulteert in (Mulisch gebruikt hier een pijltje) “kanker”. De twee verkort weergegeven titels zijn herkenbaar: *De compositie van de wereld* (1980) en *De aanslag* (1982). Maar waarom de som van hun stambomen tot de ziekte moet leiden waaraan Mulisch in deze periode leed, is duister.

Iets doorzichtiger is misschien een dagboek aantekening van 30 maart 2003: “Het overkoepelende idee voor de TZ: de zich openende horizon, uit 1971, tweeëndertig jaar geleden, zo oud als Anna.” De horizon die zich opent, moet mogelijk worden begrepen als de verlenging van het eigen leven door de geboorte van een kind (Anna is de oudste dochter van Mulisch). Het beperkte perspectief van het kinderloze bestaan wordt verruild voor een ruimer blikveld: de horizon opent zich.

Dit alles blijft hoogst onzeker. Mulisch’ preoccupatie met de tijd is evident, maar uit zijn

nagelaten papieren laat zich geen eenduidige genese reconstrueren. Veel veronderstellingen van Mathijzen zijn dan ook niet meer dan speculaties. Hoe kan het ook anders? De schrijver wist zelf niet waar hij met *De tijd zelf* zou uitkomen.

Hoe hangt het onvoltooide postume werk van Mulisch samen met zijn oeuvre? Kan het daarop licht werpen of daarvan licht ontvangen? Deze vraag probeert Arnold Heumakers te beantwoorden. Hij laat zien dat er tal van lijnen zijn te trekken tussen *De tijd zelf* en het werk dat Mulisch tijdens zijn leven publiceerde. De overwinning van de dood beheerst reeds Mulisch' debuutroman *Archibald Strohalm* (1952) en bepaalt ook zijn interpretatie van de Oedipus-mythe. In het toneelstuk dat hij op deze mythe baseerde, *Oidipous Oidipous* (1972), maakt het lineaire tijdsverloop plaats voor een cirkelgang. Oedipus doorbreekt, in de woorden van Mulisch, "het eenrichtingsverkeer van de tijd" door met zijn moeder te slapen en aldus zijn eigen vader te worden.

Volgens Heumakers richtte Mulisch zich na *Siegfried* (2001), waarin de confrontatie met Hitler centraal staat, op de "*Endlösung der Zeitfrage*". Was eerst Hitler gevangen in een net van fictie, nu moest de tijd dit lot ondergaan. Maar de tijd ontpopte zich als veel ongrijpbaarder dan de gestalte van Hitler, ook al stelt Mulisch hem voor als het ultieme Niets. De suggesties van Heumakers zijn belangwekkend, maar behouden een hoog speculatief gehalte.

Al met al blijft de publicatie van *De tijd zelf* een discutabele onderneming, die door de vele vragen die zij oproept overigens wel perfect aansluit bij een befaamde uitspraak van Harry Mulisch in 'Manifesten' (*Voer voor psychologen*): "Het beste is, het raadsel te vergroten."

G.F.H. RAAT

HARRY MULISCH, *De tijd zelf. Drieluik*, bezorgd door Arnold Heumakers en Marita Mathijzen, in samenwerking met Kitty Saal, De Bezige Bij, Amsterdam, 2011, 159 p.